

Kratka povijest časopisa *Pro tempore*

Kada je u jesen 2003. godine Goran Miljan, tada student Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (dalje Odsjek) i član Kluba studenata povijesti ISHA Zagreb (International Student of History Association; dalje Klub), predložio svojim kolegama iz Kluba da se pokrene časopis studenata povijesti, nije vjerojatno ni slutio da će taj časopis, danas znan kao Pro tempore doživjeti svoj dvadeseti broj izlaza. No upravo se to dogodilo i zato, ovom prilikom, u ime redakcije okruglog 20. broja časopisa koja zamalo koincidira i s 20 godina od pokretanja časopisa, čast mi je predstaviti vam kratak pregled prva dva desetljeća povijesti časopisa Pro tempore. Pritom će ovaj rad dati osvrt na teme koje je Časopis tijekom svoje povijesti doticao, njegovu strukturu, dizajn, dodatne aktivnosti, unutarnje funkcioniranje te – bez želje za pretencioznošću, već kako bi se dala jedna studentska percepcija što je izuzetno važno kada se uzme u obzir protok vremena i izmjene među generacijama povjesničara – njegov položaj u odnosu na kretanja u hrvatskoj i svjetskoj historiografiji.

Prva faza – temelji (br. 1–5, 2003–2008)

Časopis *Pro tempore* pokrenut je unutar zagrebačkog ogranka međunarodnog Kluba studenata povijesti ISHA-e upravo u trenucima kada se unutar Kluba događala smjena generacija koja je iznjedrila mlade i entuzijastične studente povijesti koji su tražili nešto novo i zanimljivo čime bi se Klub mogao bolje reprezentirati. Pokretanje i izdavanje časopisa pritom se pokazalo kao savršena opcija. Njegova redovita izlaznost davala je članovima Kluba konstantnu aktivnost na kojoj mogu raditi, a pritom i omogućavala studentima povijesti da objavljivanjem članaka ostvare svoje prve akademske korake. Pokretanje časopisa također se poklopilo i s rastućim trendom pokretanja studentskih ča-

sopisa na Filozofskom fakultetu tijekom 1990-ih i ranih 2000-ih kada su svjetlo dana ugledali časopisi poput *Čemu: časopis studenata filozofije* (pokrenut 1994), *Patina: časopis studenata za povijesti umjetnosti* (1998; ponovno pokrenut 2004. godine kao *Radovi studenata Odsjeka za povijest umjetnosti*), *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme* (2000), *Fragmenti: časopis studenata Odsjeka za arheologiju* (2003) i ostali. Navedeni trend nije izbjegao ni ostale fakultete u Hrvatskoj. Ako pogledamo samo časopise studenata povijesti uvidjet ćemo kako *Pro tempore* nije bio prvi, već ta „titula” pripada časopisu *Lucius* studenata povijesti Hrvatskih studija u Zagrebu, čiji je prvi broj izašao 2002. godine, a godinu dana kasnije taj je pothvat uspio i studentima povijesti Filozofskog fakulteta u Puli s časopisom *Epulon*.

Zanimljivo je objasniti kako je časopis *Pro tempore* dobio svoje ime, što je inače jedan od ključnih elemenata identiteta svakog časopisa. Nedugo nakon pokretanja časopisa naziv je predložio Tin Pongrac, još jedan od utemeljitelja časopisa, koji se prilikom povratka s planinarenja dosjetio titule američkog predsjednika senata koja u svojem punom nazivu glasi „president *pro tempore* of the United States Senate”. Latinska fraza „*pro tempore*” u doslovnome se prijevodu može prevesti kao „za vrijeme”, a također može označavati da je nešto „privremeno” ili „temporalno”. Ta vremenska odrednica u samome nazivu pokazala se prikladnom za naziv povijesnog časopisa, stoga ju je uredništvo prvog broja prihvatilo te veoma vješto pojasnilo u kontekstu povijesne znanosti. Naime, u uvodniku prvog broja navodi se kako je „svaka znanstvena spoznaja *pro tempore* i da svaka generacija povjesničara donosi nove ideje” čime se aludira na neprestano širenje znanstvenih horizonata i novih otkrića koje se zbivaju u historiografiji.

Uz Gorana Miljana i Tina Pongraca, osnivači časopisa bili su Ivan Basić, Maja Crnjac, Ivan Dujmić i Jasmina Skočilić. Ova prva generacija studenata će, uz manje promjene u svome sastavu, voditi Časopis tijekom prva tri broja. S obzirom na to da nisu imali nikakvog prijašnjeg iskustva u uredničkom poslu, mnogo toga se radilo improvizacijski i unutar uskog kruga ljudi koji se međusobno poznaju. Zato brojevi Časopisa nisu imali zacrtani temat, a među imenima autora radova često se ponavljaju ista imena ljudi iz uredništva ili njihovih poznanika. Čak je i dizajner prvog broja, Mario Topić, tada student Grafičkog fakulteta, bio prijatelj jedne od urednica. Nije bilo određenih amandmana niti pravilnika koji bi usmjeravali i regulirali rad uredništva, a niti stroge hijerarhije unutar uredništva – glavni urednik bio bi više *primus inter pares* među ostalim urednicima negoli glavni nosilac rada na Časopisu, što će postati u kasnijim brojevima. Unatoč svemu, prva generacija studenata postavila je zdrave temelje za daljnji razvoj Časopisa. Napravljena je strukturalna podjela Časopisa na radove većeg (članke i eseje) i manjeg formata (prikazi, osvrti nekrolozi, intervjui itd.) što je temelj svakog akademskog časopisa. Također, tijekom prva tri broja vidi se zrelost koju je prva generacija studenata stekla s godinama, što pokazuje rast sadržaja. Što se tiče samih radova većeg formata, dade se uočiti tematska i vremenska raznovrsnost među člancima. Tako vremensko opredjeljenje radova varira od antike do moderne i suvremene periode, dok fokus nije samo na političkoj, već također na društvenoj, kulturnoj i ekonomskoj historiji. Ako imamo na umu da se radi o radovima

studenata, zavidno je uočiti i određene teorijsko-metodološke pristupe poput mikrohistorije. Naposljetku, većina radova se dotiče hrvatskog povijesnog područja te je u istraživanjima iskorištena literatura domaćih povjesničara – posebice kada su u pitanju radovi srednjovjekovne tematike. Razlog tome jest ograničenost strane literature koja se tada mogla naći u knjižnicama, dok uporaba interneta još nije u tolikoj mjeri bila raširena niti se na internetskim kanalima strana literatura mogla tako lako pronaći. To dokazuje i zašto su strana djela, koja se citiraju na stranicama ovih brojeva, u većinu slučajeva već prevedena djela najpoznatijih svjetskih autora poput Carla Ginzburga, Natalie Zemon Davis, Stephena Greenblatta itd. Dolazak digitalnog doba tu će stavku stubokom promijeniti.

Prva generacija studenata utemeljila je, i zatim poboljšavala mnoge aspekte svog časopisa, ali nikada nije riješila pitanje kontinuiteta koje je nužno za opstojanje Časopisa. Zato sljedeći, četvrti broj, vodi potpuno nova skupina studenata, predvođena Goranom Mihelčićem, koja je od Kluba preuzela zadaću da nastavi tamo gdje je prethodna generacija stala. Uredništvo četvrtog broja nije krenulo od nule, već je preuzelo članke i eseje koje su ostavili utemeljitelji Časopisa i nadodalo mnogo manjih priloga jednim novinarskim pristupom, odnosno prateći brojne događaje koji su se odvijali na području Zagreba (tribine, skupovi, predstavljanja knjiga, obljetnica Klasične gimnazije), te pišući prikaze recentno objavljenih knjiga. U četvrtom broju nalazimo i dvije veće inovacije po pitanju radova. Prva se tiče veće količine nekrologa i obljetnica napisanih povodom rođenja ili smrti određenih povjesničara što je isto bilo dio novinarskog pristupa rada na Časopisu. Iako se prvi nekrolog pojavljuje još u prvom broju, u četvrtom su broju Časopisa zbog svoje količine objedinjeni u poglavlju *L'esprit de l'histoire* (*Duh povijesti*). To „obljetničko” poglavlje ostalo je do danas unutar časopisa, ali je tijekom godina od svih ostalih poglavlja najviše puta mijenjalo ime – *Anniversaria et necrologia*, samo *Necrologia*, *Necrologia et Anniversaria*, te *Necrologia et memorabilia*. Druga inovacija jest prvi prijevod nekog stranog rada na hrvatski jezik unutar Časopisa. Radilo se o kanonskom eseju *Što je nacija?* filozofa Ernesta Renana. Prijevodi stranih radova će inače zauzimati važno mjesto u povijesti Časopisa zato što pokazuju njegovu ozbiljnost, daju dodatni akademski doprinos te su mnogi profesori Odsjeka koristili i koriste prijevode kao literaturu na svojim kolegijima. Četvrti broj je zbog navedenih noviteta i dodavanja mnogih manjih priloga najveći od prvih pet po broju stranica, ali je i dalje izgledom bio skroman. Inače, dizajn svakog od prvih pet brojeva je zaseban i ne oslanja se na svoga prethodnika, ponajviše zbog različitih dizajnera koji su radili na svakom broju. Ipak, ističu se tipske naslovnice, poseban font koji u vizualnom smislu još uvijek pripada 1990-im ili ranim 2000-im godinama te odgovarajući logotip „Pro tempore”.

Ni peti broj prema svome izgledu i sadržaju nije puno drugačiji od svojih prethodnika, ali je u povijesti Časopisa važan zbog dvaju razloga. Prvo, za peti broj je prvi put izabran glavni urednik. Naime, nakon što je uredništvo četvrtog broja završilo s radom, unutar Kluba je održana sjednica na kojoj je kao glavni urednik za peti broj izabran Tomislav Bali koji je potom imao slobodu odlučivati tko će biti u njegovom uredništvu, neovisno o tome je li odabrana

osoba član Kluba ili ne. Time se mijenjaju odnosi između Kluba i Časopisa. Tijekom prva četiri broja Časopis su vodili najzainteresiraniji članovi Kluba. Od petog broja, unutar Kluba se bira samo glavni urednik, dok ostatak uredništva dolazi iz sveukupne baze studenata te njih bira glavni urednik. Time je časopis postao svojevrsni *corpus separatum* unutar Kluba, odnosno, izuzev glavnog urednika njegovi članovi nisu bili nužno vezani uz Klub. Takav odnos postat će amandmanima dodatno definiran i formalan u sljedećoj fazi. Druga velika promjena koju je uveo peti broj jest da je to bio prvi tematski broj – tema je bila *Rani novi vijek* i nju je predložilo još uredništvo četvrtog broja. Od petog broja, svi brojevi Časopisa, izuzev 16, nastupat će s odabranim tematom. Temat je naravno utjecao na sadržaj broja. Radovi većeg formata doticali su se ranog novog vijeka, a članci bi uglavnom bili temeljeni na historijskoj imagologiji ili bi se bavili pograničnim područjima u čemu se vidi utjecaj tadašnjeg projekta *Triplex confinium* i proučavanja hrvatskog povijesnog prostora kao europsko-mediteranskog višegraničja. Ostatak sadržaja Časopisa oslanja se na ranije brojeve, jedino vrijedi napomenuti kako se u rubrici *Razgovori* nalaze dva intervjua, s Mirjanom Gross i Nevenom Budakom. To je prvi put da se ta rubrika pojavljuje, iako je prvi intervju u povijesti Časopisa, s Tomislavom Raukarom, obrađen još u prvom broju. Značaj intervjua najbolje je predstaviti u sljedećoj fazi Časopisa, fazi dvobroja.

Druga faza – dvobroji (br. 6/7–10/11, 2009–2016)

Objavom petog broja i biranjem Nikoline Sarić (danas Šimetin Šegvić) za glavnu urednicu šestog broja, koji je na kraju postao dvobroj 6/7, završava prva faza i započinje jedna nova perioda koju čine tri uzastopna dvobroja tijekom kojih je časopis *Pro tempore* doživio značajne promjene u svim svojim aspektima. Prije svega, dvobroji su nastavili praksu da svaki broj ima svoj temat, ali umjesto fokusa na povijesna razdoblja kao u petom broju, cilj uredništava koja su vodila dvobroje bio je da svaki broj Časopisa bude posvećen nekoj historiografskoj subdisciplini ili obljetnici i ta je praksa u većoj ili manjoj mjeri opstala do danas. Tako je dvobroj 6/7 oblikovan oko temata *Kulturne i rodne povijesti*, dvobroj 8/9 (gl. urednik Filip Šimetin Šegvić) obilježava 80. godišnjicu postojanja francuskog časopisa *Annales* te uz to dodaje *Poduzetničku povijest*, dok dvobroj 10/11 (gl. urednik Tomislav Brandolica) prati temate *Oralne historije* i *Pomoćnih povijesnih znanosti*. Iz priloženog možemo uočiti kako je cilj dvobroja bio otvaranje novih tema u hrvatskoj historiografiji, ali i nadovezivanje na tradicionalno. Prema izjavi Nikoline Sarić, kulturna i rodna historija u drugoj polovici 2000-ih nisu bile potpuno nove u hrvatskoj i svjetskoj historiografiji, ali su i dalje kao subdiscipline ostvarivale značajne pomake koje su njima kao studentima bile veoma interesantne, a isto vrijedi i za tradiciju časopisa *Annales* obrađenu u sljedećem dvobroju. Poduzetnička povijest, iako razvijena u anglosaskim zemljama, nije nikada doživjela značajne rezultate u domaćoj historiografiji, dok se oralna historija dvobroja 10/11 početkom 2010. godine, kada se počelo raditi na tome dvobroju, mogla pronaći tek u nekolicini domaćih studija. S druge strane, pomoćne povijesne znanosti jedna su tradicionalna tema hrvatske historiografije, koja je i poslu-

žila kao siguran temelj broja u odnosu na „nesigurnu”, i ne toliko popularnu, oralnu historiju.

Uz izmjene u odabiru tema, još značajnija promjena koju su dvobroji uveli tiče se pristupa rada na Časopisu. U želji da podignu Časopis na višu razinu, uredništva dvobroja razumjela su kako se ne mogu oslanjati na improvizacijski način rada unutar uskog kruga ljudi koji je funkcionirao tijekom prve faze, već da na početku rada na svakome broju moraju razraditi plan i program koji će slijediti prilikom oblikovanja svakog broja. Dvobroji su time postali ambiciozni projekti koji su jednim predanim i sistematičnim načinom rada unutar uredništva postigli velike rezultate. Očigledno je to prije svega u velikome broju stranica i bogatom sadržaju svakog broja. Dvobroj 6/7 dostiže 415 stranica, 8/9 – kao vrhunac u povijesti časopisa – 703, a 10/11 623 stranice. Kako bi ta količina građe bila preglednija, struktura svakog broja se doradivala – jednako kao i kod brojeva koje je vodila prva generacija studenata, u fazi dvobroja vide se određeni pomaci iz broja u broj što je bilo praćeno stasanjem jedne generacije prilikom njezina dugogodišnjeg rada na Časopisu. Tako dvobroj 6/7 prati strukturu ranijih brojeva. Radovi su umetnuti u rubrike prema svome formatu, a pritom su nekrolozi i obljetnice umetnuti u rubriku pod novim imenom *Anniversaria et necrologia*. Kao određeni dio *Anniversariae*, dvobroj 6/7 krasi i obljetnička rubrika *Stota obljetnica osnutka Katedre za pomoćne povijesne znanosti*. Unutar sljedeća dva dvobroja napravljen je lom u odnosu na tradicionalnu strukturu, koja više nije podložna formatu radova, već tematima dvobroja. Tako oba časopisa otvara rubrika *Gledišta* s nekoliko tekstova samih urednika, suradnika ili prevedenih radova stranih povjesničara koji služe kao uvod u temate. Zatim, umjesto rubrika koje predstavljaju format radova koji se u njima nalaze, slijede veliki blokovi od kojih svaki predstavlja jedan temat broja (poduzetnička povijest i *Annales*, odnosno oralna historija i pomoćne povijesne znanosti), a potom svaki blok čine manje rubrike u koje su umetnuti radovi različitog formata vezanih za taj temat: od obitularija i intervju a do rasprava i članaka. Takvim pristupom, inače inspiriranim starim brojevima časopisa *Annales*, veliki obujam građe izgledao je smislenije te temati, oko kojih su dvobroji bili oblikovani, odnosno historiografske tradicije i subdiscipline, bili bi analizirani i prikazani na jedan interaktivan način. Naposljetku, dvobroji 8/9 i 10/11 završavaju velikim blokom *O historiografiji* koji je bio svojevrsni temat za sebe. Njima se nastojalo recenzijama, osvrtima i intervjuima prikazati trenutačna zbivanja u historiografiji, ili nekrolozima i obljetničkim radovima iskazati počast preminulim povjesničarima i njihovim historiografskim tradicijama.

Uz povećanje broja stranica, razrađene ciljeve i novi način struktuiranja, redakcije dvobroja su sadržaj radova također napravile kvalitetnijim tako što su otvorile Časopis širem krugu studenata, surađivale s profesorima Odsjeka te angažirale čitav niz prevoditelja i lektora. Radovi studenata posebice dobivaju ozbiljniji karakter zbog uvođenja recenzija koju su najčešće vršili profesori Odsjeka koji su svojim savjetima i ispravcima sadržajno poboljšavali radove. Članci su sadržajno bili vezani za odabrane teme Časopisa, a odlikuje ih pomna istraženost, obilna literatura, te nastojanje da se otvore teme koje su tada u domaćoj historiografiji bile djelomično istražene ili nedovoljno popu-

larne – od Domovinskog rata i usmene povijesti pokreta 1968, povijesti filmske i glazbene industrije, ali i povijesti filma kao kulturnog medija, povijesti žena u srednjem vijeku, povijest djetinjstva itd. Kada spominjemo film, vrijedi spomenuti kako su dvobroji uveli i recenzije filmova i serija povijesne tematike među svoje rubrike što će se pojavljivati jedino još u 13. broju. Naposljetku, vrijedi spomenuti kako se geografski fokus radova isto promijenio. Za razliku od ranijih brojeva u kojima su radovi najčešće bili usmjereni na hrvatski povijesni prostor, a samim time je i pretežito korištena domaća literatura, od dvobroja 6/7 uočljivo je otvaranje stranim i međunarodnim temama. Jedan od glavnih razloga tomu je sve snažnije izražen utjecaj interneta i digitalnog doba. Stariji studenti bili su ograničeni uglavnom na knjižnice, dok od sredine 2000-ih sa sve raširenijim i popularnijim korištenjem interneta, studenti sve lakše dolaze do strane literature.

Još važniji utjecaj digitalizacije i interneta vidi se u umrežavanju Časopisa sa stranim povjesničarima. Međunarodna suradnja započela je još na dvobroju 6/7 kada je za Časopis Mary Ryan napisala kratki esej, a intervju su uz Zrinku Blažević dali i strani povjesničari Eantis Hatzivassiliou i Charles Ingraio. U dvobroju 8/9 i 10/11 međunarodna suradnja zadobila je jednu potpuno drugu dimenziju te bi se moglo zaključiti kako je postala osnovom Časopisa. Da parafraziramo riječi glavnog urednika dvobroja 8/9, Filipa Šimetina Šegvića, kada su redakcije dvobroja konstatirale da je ponekad jednostavnije kontaktirati Jacquesa Le Goffa i pitati ga nešto o *Analima* ili historiografiji, nego zamoliti nekoga u Hrvatskoj da napiše nešto o Jacquesu Le Goffu, otvorile su se mogućnosti megalomanskih razmjera. Tako se u bloku posvećenom časopisu *Annales* u dvobroju 8/9 nalazi čitava usmena povijest te historiografske tradicije sastavljena od intervjua s njezinim glavnim akterima, sljedbenicima i istraživačima poput Jacquesa Le Goffa, Emmanuela Le Roy Laduriea, Petera Burkea, Carla Ginzburga, Lynn Hunt, Patricka Huttona, Nenada Ivića i ostalih. Kao dio, a možda i vrhunac te međunarodne suradnje, održana je i konferencija *Annales u perspektivi: ciljevi i postignuća* (*Annales in Perspective: Designs and Accomplishments*) na kojoj je sudjelovao André Burguière čiji se intervju također nalazi u spomenutom bloku. To je inače prva konferencija koju je organiziralo uredništvo časopisa *Pro tempore*. U istome dvobroju nalaze se također intervjui vezani za poduzetničku povijest (Geoffrey Jones i Mira Kolar) te historiografiju općenito (George Iggers). Usmeno-historijski pristup nastavljen je i u dvobroju 10/11. Tako u njemu možemo naći intervju s Ronom Greleom, Arisom Angelisom, Davidom Dunawayom i Michaelom Harkinom o usmenoj povijesti i Ericom Hobsbawmom (odrađen nekoliko mjeseci prije njegove smrti) o tradiciji časopisa *Past&Present* i Elinor Murray Despalatović o njezinom radu i djelu. Uz intervju, vrijedi istaknuti kako su tijekom faze dvobroja, a posebice u dvobroju 10/11, mnogi povjesničari originalno sastavljali tekstove za *Pro tempore* poput Mirele Altić, Rona Grelea, Georga Iggersa, Sanje Lazanin, Franza Mathisa, Dietera Leutholda, Aluna Munslova, Jörna Rüsena, već spomenute Mary Ryan itd., a kraće priloge poput nekrologa ili uvodnika blokova dali su i Tomislav Galović, Branimir Janković, Radivoj Radić, Drago Roksandić i drugi. Svi su se tekstovi stranih povjesničara prevodili, a u tome je uz trud redakcija koje su bile multijezične (u re-

dakcijama je bilo osoba koji su znali njemački, francuski, uz povijest studirali i anglistiku i sl.), pomogla i suradnja s Centrom za strane jezike FFZG-a. Po pitanju prevođenja vrijedi napomenuti kako su se mnogi već postojeći članci prevodili na hrvatski, što je dodatno doprinijelo povezivanju hrvatske historiografije sa svjetskim kretanjima pomoću jednog studentskog časopisa. Taj cilj je inače i izražen u uvodniku dvobroja 8/9.

Naposljetku, zadnja važna promjena koju su dvobroji uveli po pitanju Časopisa tiče se dizajna. Radi spomenute potrebe da se Časopis strukturira što smislenije i preglednije, ali i zbog želje da dobije svoj vizualni identitet, razvila se suradnja s Tomislavom Vlanićem, tadašnjim asistentom na Studiju dizajna. S dizajnom svakog dvobroja kretalo se iznova, ali se i slijedio određeni kontinuitet te se sam dizajn usavršavao. Tako naslovnica sva tri dvobroja slijedi određene karakteristike: bijela podloga s crnim brojevima temata koji se na određeni način preklapaju, što simbolizira mogućnost višestrukog gledanja na povijest. Sa stražnje strane navedeni su autori radova većeg formata, dok je hrbat svakog broja druge boje: 6/7 crvene, 8/9 narančaste i 10/11 žute, čime se dobila jedna lijepa gradacija. Unutrašnjost korica je posebno zanimljiva; umjesto praznine, stavljene su fotografije povjesničara kojima su u broju Časopisa posvećeni nekrolozi i obljetnički radovi. Prijelom također ima svoje simboličnosti i posebnosti. Umjesto bilježaka na kraju stranice, stavljene su one na kraju rada koje služe kako bi čitatelja „relaksirale” između dva teksta. Također, kako bi čitatelj lakše „probavio” velike količine teksta, uočljiva je pozamašna količina slobodnog prostora, tj. bjelina, koje su dobivene velikim marginama, razmacima između naslova i teksta, fotografije i teksta i sl. Svaki broj Časopisa krasi i puno vizualnog materijala što ga čini dinamičnim i zanimljivim. Ako ga usporedimo s drugim časopisima hrvatske historiografije tada, nije pretjerano konstatirati kako je *Pro tempore* za vrijeme dvobroja po pitanju dizajna bio jedan od najradikalnijih, ali i najatraktivnijih. Ipak, djelo Tomislava Vlanića neće se održati s vremenom, osim jednog elementa – logotipa Časopisa koji je opstao do danas. I on ima svoju simboliku: crta koja ulazi u slovo „P” i izlazi u drugoj riječi na „E” predstavlja kontinuitet Časopisa; svaki broj samo je jedan segment njegove povijesti – bilo je nešto prije, a uvijek će biti nešto i poslije.

Također, uredništva dvobroja ishodila su i promjenu po pitanju odnosa između Kluba i časopisa, te *modusa operandi* unutar samog Časopisa. Naime, najkasnije od petog broja uredništvo nije više automatizmom proizlazilo iz najzainteresiranijih članova Kluba, što je dovelo do potrebe za (re)definiranjem odnosa između Kluba i Časopisa, pogotovo kako su se poslovi Časopisa usložnjavali, što se vidi iz gore opisanih promjena u njegovome sadržaju, strukturi i izgledu. To je postignuto amandmanima unutar statuta Kluba koji su časopisu *Pro tempore* osigurali određeni vid autonomije, tj. učinili ga svojevrsnim *corpusom separatumom* unutar Kluba. Amandmanima je utvrđeno kako se uredništvo svakog broja prenosi iz broja u broj, te kako se glavni urednik za svaki broj bira unutar samog uredništva, dok ga Klub samo potvrđuje, s time da glavni urednik ne smije biti istovremeno član predsjedništva Kluba i mora podnositi mjesečne izvještaje Klubu. U slučaju raspada Kluba, Časopis, odnosno njegova redakcija, i dalje nastavlja postojati. Također, kao što je rani-

je spomenuto u opisu biranja redakcije petog broja, potvrđeno je kako članovi Časopisa nisu dužni istovremeno biti članovima Kluba, već samo Odsjeka za povijest FFZG-a. Amandmani su također definirali odnose unutar samog uredništva, tj. redakcije. Stvorena je hijerarhija koja se dijeli na glavnog urednika, urednike i urednike pripravnike. Prve dvije funkcije zajedno čine redakciju, te imaju pravo glasa oko pitanja Časopisa (s time da glas glavnog urednika nosi prevagu ako je glasanje izjednačeno), dok su urednici pripravnici svojevrсни šegrti Časopisa koji se uče redaktorskome poslu, te su potencijalni članovi redakcije o čemu odlučuje sama redakcija evaluacijom njihovog rada na kraju akademske godine. Funkcija urednika pripravnika je tako uvelike osigurala kontinuitet Časopisu, prenoseći znanje s iskusnijih kolega na novake. Amandmanima su definirana i ostala pravila poput: jednoglasnog izglasavanja nepovjerenja glavnom uredniku, postupka u slučaju njegove ostavke, potrebne natpolovične većine za donošenje odluka, broja članova u redakciji (9 urednika i glavni urednik), trajanje mandata redakcije od jedne akademske godine, odabira glavnog urednika prije završetka trajanja mandata, te čak ambiciozna ideja kako je redakcija tijekom mandata dužna izdati dva broja. Potonja ideja nastala je tijekom početka rada na dvobroju 6/7, ali se pokazala nemogućom zbog nedovoljno vremena da se sakupi i recenzira zadovoljavajuća količina materijala za objavu, ali i zbog manjka financija zato što svi dostupni natječaji za studentske projekte funkcioniraju na godišnjoj razini. Kako je ta ideja otpala odlučeno je da broj 6. bude objavljen kao dvobroj 6/7, na što su se nastavili i druga dva dvobroja, 8/9 i 10/11. Amandmani koje su donijeli dvobroji, a potvrdio Klub, prva su od tri interna pravilnika u povijesti Časopisa. Svaki od sljedećih pravilnika nastavlja će se na ovaj, definirajući Časopisu jedan *modus operandi* te, još važnije, garantirajući mu kontinuitet.

Dvobroji časopisa *Pro tempore* ostvarili su veliki uspjeh kada uzme-mo u obzir da se radi o studentskom časopisu. Forma Časopisa iskorištena je na jedan nov i zanimljiv način. Odabrani temati, od kojih su neki bili inovativniji, a drugi tradicionalniji, obrađeni su pažljivim planiranjem, velikim međunarodnim suradnjama te studentskim radovima. Nažalost, takav pristup pokazao se s vremenom za jednu volontersku skupinu studenata neodrživim. Između dvobroja pojavljivali su sve veći vremenski razmaci objavljivanja. Dvobroj 6/7 uspješno je zgotovljen u godinu dana, ali je zatim za dvobroj 8/9 trebalo dvije godine, dok je dvobroj 10/11 trilogiju zaokružio tek 2016, četiri godine nakon što je objavljen njegov prethodnik. Vrijedi ipak napomenuti kako to nije „dokrajčilo” fazu dvobroja. Naime, kao i kod prve generacije, skupine studenata koje su vodile dvobroje s vremenom su završile studij i krenule drugim životnim putovima. Ako povijest Časopisa trebamo podijeliti na dva dijela, to je upravo ovaj trenutak. U svojoj sljedećoj povijesnoj polovici, on će proći kroz trnoviti pun ponovnog stasanja. Kontinuitet se više neće lomiti, ali će se Časopis iznova graditi i to pod nekim novim okolnostima.

Prijelazna faza (br. 12. i 13, 2015–2018)

Pro tempore neko vrijeme nije izlazio, ali sjećanje na njega nije blijedjelo. Zato je tijekom akademske godine 2014/2015. unutar Kluba sastavljeno novo ured-

ništvo predvođeno Porinom Šćukancom Rezničekom¹ koji je bio jedina osoba u novoformiranoj redakciji koja je imala iskustvo u fazi dvobroja. U takvim uvjetima, lako je razumjeti kako redakcija 12, te 13. broja, kojeg će s malim preinakama voditi ista skupina studenata, nije uspjela nastaviti ono što su dvobroji započeli, ali su u određenoj mjeri preuzeti elementi iz prijašnje faze.

Prije svega, nastavljena je praksa temata. Dvanaesti se broj tako bavi *Materijalnim izvorima kao osnovom za istraživanje povijesti*, dok je 13. broj posvećen *Kulturi sjećanja i pamćenja* koja je veoma odgovarala vremenu kraja 2010-ih, odnosnu vremenu velikih obljetnica kao što su kraj Prvog svjetskog rata, raspad Habsburške Monarhije, revolucije 1789. i 1848, Oktobarske revolucije, godine 1968. itd. Struktura Časopisa se u oba broja pojednostavila, tj. rubrike su ponovno oblikovane na temelju formata radova koji se u njima nalaze, kao što je to bilo u periodu do dvobroja 8/9. Na to je utjecao i broj stranica; 12. broj prostire se na 213, a 13. na 302 stranice. Ipak, zavidan je napredak koji je ova generacija studenata napravila u 13. broju u odnosu na 12. broj. Većinu radova u 12. broju napisali su sami članovi redakcije, dok u 13. broju to vrijedi samo za radove manjeg formata – što je i inače slučaj u povijesti Časopisa – dok je po pitanju članaka i eseja ostvarena suradnja sa studentima povijesti iz beogradskog Kluba studenata istorije „Ostrogorski”. U 12. broju takve veće međunarodne suradnje nije bilo izuzev prijevoda radova dvaju studenata iz Engleske. Radovi 12. i 13. broja su uglavnom vezani za hrvatski povijesni prostor, ali vrijedi napomenuti kako je za 13. broj nekoliko radova teorijskog karaktera, što je inače rijetkost u povijesti Časopisa – za to je prije svega zaslužna sama multidisciplinarna tema broja. U 12. broju čak nema recenzija profesora, ali su one vraćene u 13. broju. Svi formati također su ostali, a u 13. broju pojavljuje se i prikaz serije Michaela Hirsta *Tudori*, što će zapravo ostati posljednji prikaz nekog filma ili serije u povijesti Časopisa.

Tijekom 12. i 13. broja prestala je i suradnja s dizajnerom Tomislavom Vlanićem, ali 12. je broj ipak zadržao određene elemente Vlanićevog dizajnerskog pristupa (crno-bijela naslovnica, puno bjelina, bilješke na kraju teksta i sl.). Sljedeći broj zauzima posebno mjesto u povijesti Časopisa. Budući da se nisu uspjela iskoristiti dodijeljena financijska sredstva Studentskog zbora na vrijeme, Časopis nije izašao u tiskanom obliku, već samo digitalnom. Zbog nedostatka financija dizajn je također radio student Tehničkog Veleučilišta Zagreb, Rene Jelenić, koji je napravio potpuni otklon od svih prijašnjih grafičkih oblikovanja.

Brojevi prijelazne faze nastavili su također funkcionirati po starim amandmanima koji su nastali još u fazi dvobroja. To, također, znači kako odnosi časopisa *Pro tempore* i Kluba nisu bili izmijenjeni unatoč utjecaju Kluba

¹ Važno je napomenuti kako Porin Šćukanec Rezniček nije bio prvi izbor za glavnog urednika 12. broja. Još prilikom rada na dvobroju 10/11, točnije u jesen 2011, za glavnu urednicu 12. broja izabrana je Marta Fiočić s temom *Historijske antropologije*. Kasnije joj se tek priključio Porin Šćukanec Rezniček sa svojom temom *Materijalni izvori kao osnova za istraživanje povijesti*. Marta Fiočić je naposljetku diplomirala i otišla u inozemstvo, te je napustila uredništvo časopisa, a ubrzo nakon nje i ostali pripadnici broja 10/11 izuzev Šćukanec Reznička.

na formiranje redakcije te činjenice da su po prvi put, nakon dugog niza godina, većina pripadnika Časopisa bili i pripadnici Kluba. Promjena u amandmanima dogodila se ipak prilikom rada na 13. broju. Kako se mijenjao statut Kluba koji se smatrao zastarjelim, promijenjeni su i amandmani koji se odnose na Časopis. Naposljetku nije došlo do dramatičnih promjena. Najveća promjena tiče se jezika objavljivanja. Od 13. broja dopušteno je da članci budu objavljeni na engleskom jeziku i jezicima srodnim hrvatskom (bosanski, crnogorski, slovenski i srpski), ali poglavito na latinici, dok o objavljivanju na ćirilici mora odlučiti samo uredništvo. Ta mogućnost iskorištena je odmah u 13. broju gdje su objavljena dva članka na engleskom jeziku. Druga veća promjena tiče se ograničavanja maksimalnog broja članova Časopisa na dvadeset, te maksimalno ograničenje mandata glavnog urednika na jednu godinu, a za člana uredništva na tri godine izuzev nedostatka kandidata kada se osobi dopušta da bude godinu duže glavni urednik, tj. član uredništva. Možda i najzanimljivija promjena je uvođenje termina „uredništvo” i nova podjela članova na uredništvo i redakciju. Dok je u prijašnjim amandmanima redakcija označavala glavnog urednika i urednike, prema ovim amandmanima ta skupina je definirana kao uredništvo, a redakciju čini uredništvo zajedno s urednicima pripravicima. Iz tog razloga, u ovome radu će se nadalje termini „uredništvo”, odnosno „redakcija”, upotrebljavati sukladno ovoj podjeli. U novi statut Kluba uveden je i tzv. „sud časti” pod koji je potpao i *Pro tempore*. Sud časti je tijelo unutar Kluba koji „arbitrira rad unutar Kluba i između Kluba i Uredništva” a čine ga jedan član nadzornog odbora Kluba i jedan član uredništva Časopisa koje potvrđuje skupština Kluba. Sastanak s novouvedenim tijelom može zatražiti bilo koji član Kluba i uredništva. Časopis je također stavljen u užu vezu s Klubom u kriznoj situaciji. U prvim amandmanima iz 2010. bilo je navedeno kako Časopis nastavlja postojati u slučaju gašenja Kluba, dok se novim statutom iz 2018. nalaže kako se gašenjem Kluba gasi i Časopis, a sredstva za njegovo izdavanje pohranjuju se na Odsjeku za povijest sve dok se ne formira novi klub studenata.

Nakon kratkog pregleda sadržaja i strukture brojeva prijelazne faze, potrebno je nešto reći zapravo o jednoj suptilnoj, ali najvećoj razlici između 12. i 13. broja i prethodnih brojeva. Radi se o pristupu, odnosno „filozofiji” rada na Časopisu. Prvih pet brojeva temeljilo se na improvizacijskom načinu rada, s nedefiniranom temom broja, te bi se nastojalo sakupiti sve što se sakupiti može, a potom objaviti. Izuzev je jedino peti broj koji je imao definirani temat, ali se unatoč tome navedena „filozofija” rada nije promijenila. Dvobroji, kao što je spomenuto, pažljivim su planiranjem nastojali analizirati odabrane historiografske paradigme i subdiscipline međunarodnom suradnjom i studentskim radovima. Pritom su imali veliku kontrolu nad svim radovima koji se pišu, njihovim autorima i načinom na koji će se ti radovi uklopiti u određeni dvobroj Časopisa. Od 12. a definitivno 13. broja oblikuje se novi pristup. Časopis i dalje svake godine nastupa sa zadanim tematom koji je vezan za historiografske subdiscipline, političke i društvene obljetnice ili neke povijesne teme, ali uredništva više ne slijede cilj da svoje temate predstave studentskim radovima te međunarodnom suradnjom, već se u najvećoj mjeri oslanjaju na ono što će im zainteresirani studenti poslati.

Jednostavnije rečeno, i dalje će se svaki broj oblikovati oko odabrane teme, ali će završni proizvod ovisiti manje o planiranju uredništva, a više o sakupljanju studentskih radova i procijeni redakcija jesu li ti radovi dovoljno dobri za trenutačni broj. Zato će u svim brojevima od 12. broja nadalje dominirati radovi studenata velikog formata nauštrb manjih priloga. Također, suradnja s domaćim i stranim povjesničarima počinje zauzimati sporedno mjesto, a intervjui i prijevodi više nisu kolektivni napor čitavih uredništava i suradnika, već pojedinaca koji su te radove voljni dostaviti. Promjena u pristupu rada na Časopisu zapravo je najveći rezultat loma kontinuiteta između razdoblja dvobroja i svih brojeva od 12. nadalje. Posebice zbog gubljenja velikih međunarodnih suradnji *Pro tempore* postaje u pravom smislu riječi studentski časopis. Ipak, takav sistem će se usavršavati u sljedećim brojevima (a mogli bi reći da se usavršava do danas), te će omogućiti Časopisu da bez ikakvih lomova kontinuiteta opstane do danas. Novi pristup omogućio je uredništvima da oblikuju i izdaju svaki broj unutar jedne godine što pogoduje izmjenama generacija studenata koje vode Časopis, ali i olakšava njegovo financiranje pomoću natječaja Filozofskog fakulteta koji funkcioniraju na godišnjoj razini. Kada sagledamo čitavu povijest Časopisa, prijelazna faza nije samo podsjetila da je i dalje aktivan, već je postavila određene obrasce koji će se usavršavati u idućim brojevima.

Treća faza – prema konačnom usustavljanju Časopisa (br. 14–16, 2019–2021)

Tijekom ove trilogije, od 14. do 16. broja, provedeno je usustavljanje Časopisa, odnosno, utanačen je njegov izgled i struktura te *modus operandi* koji redakcije slijede i danas. Već od 14. broja taj se proces usustavljanja počinje provoditi kada je uveden dizajn, koji se uz određene preinake nastavio koristiti sve do danas, te je usavršen digitalni način rada redakcije pomoću platforme *Google Disk* koji se započeo provoditi još u 13. broju. Naime, u prijašnjim brojevima je najčešće glavni urednik mailom slao ostalim članovima pristigle radove, nakon čega bi ih svatko samostalno ispravio, da bi se zatim cijela redakcija sastala i komentirala te radove. Od 13. broja ispravljanje se prebacuje na *Google Disk*, a od 14. broja uvodi se i tablica s komentarima u kojoj članovi upisuju svoja mišljenja o radu i odlučuju je li on za objavu. Time se drastično smanjila potreba za sastancima te omogućeno Časopisu da nastavi funkcionirati i za vrijeme epidemije COVID-19. U 14. broju povratila se i struktura koji su koristili dvobroji 8/9 i 10/11, ali ona neće potrajati jer se već u 15. i 16. broju oblikovala struktura Časopisa koja se koristi do danas. Naposljetku, ovi brojevi su veoma važni zbog postizanja kontinuiteta. Svaki od brojeva izlazio je redovito jednom godišnje što pogoduje financiranju Časopisa pomoću natječaja FFZG-a koji funkcioniraju na godišnjoj razini. Paralelno s time razvio se sustav prenošenja redakcija iz broja u broj, odnosno, od 14. broja nadalje, u svakim će se brojem prenijeti pozamašan broj urednika iz prijašnjeg, kojima će se zatim pridružiti i novi urednici pripravnici. Zato ovu i sljedeću fazu po prvi put u povijesti Časopisa karakteriziraju i konstantno velike redakcije od 10 i više članova, što daje dodatnu sigurnost opstanka Časopisa.

Po pitanju odabranih tema, ova trilogija dvobroja najraznovrsnija je u povijesti Časopisa zbog široke palete tema koje su se obrađivale u svakom broju, a kao motiv njihovog odabira bile su tadašnje obljetnice ili trenutačni kontekst. Za 14. broj koji je vodila Mihaela Marić tako su, u jeku stote obljetnice završetka Prvog svjetskog rata, kao jedan od temata odabrane *Povijesne kontroverze*, dok je drugi dio broja nastojao prikazati literarnu narav povijesne znanosti spajanjem *Povijesti i književnosti*. U 15. broju, koji je vodio Saša Vuković, nalazimo čitav niz tema koje su se pokušale preklopiti: zbog važnosti identitetskih politika u suvremenom svijetu i međunarodne konferencija Kluba ISHA-e koja se te akademske godine održavala u Zagrebu naslovljenom *Others in History: Images and Propaganda*, odabrana je tema *Identiteti* kojoj je zatim pridodano i *Nasilje* zbog njegove uloge u konstruiranju samih identiteta, što je pak uredništvo navelo da naglasak stave i na treću cjelinu te teme – *Povijest marginaliziranih*. Također, zbog činjenice da je 2020. godine Rijeka bila proglašena europskom prijestolnicom kulture, uredništvo je kao drugi dio temata odabralo upravo *Kulturu* kojoj je pridodana i *Religija* kojom se, zbog njezine važnosti u „pokretanju i obuzdavanju nasilja”, nastojalo napraviti most prema tematu nasilja i identiteta te povijesti marginaliziranih. Naposljetku, 16. broj je nakon dugog niza godina tematskih brojeva prekinuo tu praksu i proglasio *Slobodnu temu*, djelomično zbog samog stava glavnog urednika 16. broja, Filipa Šimunjaka, koji je smatrao da studentski časopis treba svake godine nastupati sa slobodnom temom zbog lakšeg prikupljanja radova, ali i zbog epidemije COVID-19 koja je uvelike otežala pristup knjižnicama, arhivima itd. Za odabir širokog raspona tema, i kod 14. i 15. broja, zaslužna je praksa dogovaranja temata unutar uredništva koja se provodila još od 13. broja i kojom se nastojalo spojiti više prijedloga koje bi dali urednici. Ta praksa je od 16. a definitivno od 17. broja nestala kada su za odabir teme prije svega bili zaslužni izabrani glavni urednici što će dovesti do toga da Časopis bude tematski „fokusraniji”.

U sklopu procesa usustavljivanja Časopisa tijekom ove faze u konačnici se razvila struktura koja se slijedi i danas. Četrnaesti broj je po tome pitanju posebniji zato što je na savjet Filipa Šimetina Šegvića, bivšeg glavnog urednika iz razdoblja dvobroja i tadašnjeg asistenta na Odsjeku za povijest, nastojao slijediti strukturu dvobroja kojom se temati obrađuju unutar blokova. Tako u 14. broju postoje tri bloka: *Povijesne kontroverze* i *Historiografija i književnost*, te blok *Razno* koji je svojevrsni nastavak bloka *O historiografiji* koji je postojao u dvobrojima 8/9 i 10/11. Uz rubriku *Istraživanja* koja se nalazi u oba tematska bloka, unutar bloka o kontroverzama vrijedi istaknuti rubriku *Raspad Austro-Ugarske Monarhije* s radovima i prijevodom posvećenoj toj kontroverzi, te rubriku *Kontroverza 1918. i dalje* koja dodatno naglašava značaj raspada Austro-Ugarske kao loma u povijesti Srednje Europe i hrvatskih zemalja. U drugom tematskom bloku, nalazi se rubrika *Eseji* u kojima se nalaze radovi takvog oblika i koji se neće pojavljivati sve do ovog, 20. broja. Posebna rubrika unutar ovog bloka posvećena je Vladanu Desnici i Desničinih susretima – godišnjim konferencijama koje su se počele održavati 1989. godine, da bi bili prekinute za vrijeme Domovinskog rata te ponovno obnovljene 2005. godine. Rubrika se sastoji od eseja i osvrta dugogodišnjih suradnika Desničinih susre-

ta. U 15. i 16. broju razvila se konačno struktura koju Časopis slijedi i danas. U 15. broju članci su razmješteni u različite tematske rubrike: *Predmoderni identiteti*; *Kultura i identiteti*, *kulturni identiteti*; *Kultura Mediterana*, *kultura Srednje Europe*; *Religija i vjerski sukobi* te *naposljetku*, *Rat i raspad*. Unutar rubrika radovi su umetnuti prema kronološkom ključu razdoblja kojim se bave. Time se naizgled komplicirana paleta odabranih tema pojednostavila generaliziranjem mnogostrukih tema kojih su se doticali radovi. Nakon ovih tematskih rubrika, u 15. broju slijede rubrike malih formata koje su odijeljene sljedećim redoslijedom: prikazi, nekrolozi i obljetnice (rubrika *Necrologia et Anniversaria*) te *naposljetku* intervjui. Ovakva struktura u kojoj su radovi većih formata, bilo to studentski članci ili prijevodi, podijeljeni po svojim temama, koje zatim slijede rubrike koje odražavaju formate manjih radova, zadržat će se u svim brojevima do danas. U 16. broju zbog slobodne teme bilo je očekivano da će strukturiranje pristiglih radova biti otežano. To se *naposljetku* nije dogodilo zbog toga što je dobar dio radova bio vezan za razdoblje ranog novog vijeka koji su predstavljeni u poglavljima *Suprotiva Turkom – sukob, prostor i mentalitet* i *Život u ranome novome vijeku*. Radovi antičke i srednjovjekovne tematike objedinjeni su u prvome poglavlju *Od antike do srednjeg vijeka*, dok je 19. i 20. stoljeće obrađeno u poglavlju *19. i 20. stoljeće – vrijeme promjena i propitivanja*. Time je struktura 16. broja dobila jednu kronološku podijeljenost u odnosu na više tematski orijentirani 15. broj.

Iz gore navedene strukture, ali i teme, lako je zaključiti kako je u 14. broju prevladavala moderna i suvremena povijest. Sljedeći je broj po pitanju vremenskih razdoblja koja su u njemu zastupljena bio poprilično izbalansiran: od ranog srednjeg vijeka do 20. stoljeća možemo pronaći jednak broj radova, a za 16. broj, kao što je rečeno, dominira rani novi vijek, iako ni ostala razdoblja ne izostaju. U svim brojevima prevladavaju radovi posvećeni hrvatskome povijesnom prostoru, iako se dadu naći i radovi posvećeni regionalnim, europskim i svjetskim temama, posebice u 15. broju. U svim brojevima ove faze nalazimo dosta radova iz polja nove kulturne historije koji se bave analizom povijesnih diskursa, a također je zastupljena i povijest svakodnevice, te, ponešto starija, povijest mentaliteta. U 14. i 16. broju može se pronaći dosta radova vezanih za povijesnu imagologiju – posebice u poglavlju *Suprotiva turkom* 16. broja koje je posvećeno upravo odnosima hrvatskog područja naspram Osmanlija – dok u 15. broju određene radove vezane za teme religije, nasilja ili kulture, možemo svrstati pod političku historiju. Broj 16. krase i nekoliko radova iz ekohistorije i ekonomske povijesti, koje su inače slabo zastupljene u povijesti Časopisa, a nalazimo i jedan rad vezan za bioarheologiju. U nešto manjoj mjeri, određeni radovi iz 15. i 16. broja pripadaju povijesti žena, dok se u 14. broju, posebice u radovima iz bloka *Historiografija i književnost*, vidi određeni utjecaj novog historizma. Uglavnom, u radovima iz ove faze možemo uočiti utjecaj postmodernističke historiografije, ali i „tradicionalnijih” historiografskih utjecaja poput tradicije časopisa *Annales*, povijesti odozdo njemačke i britanske historiografije i sl.

Za vrijeme 14. broja obnovljena je suradnja s dizajnerom Tomislavom Vlanićem. Novi dizajn, koji se u svojoj izvornoj formi koristio samo u 14. broju, još je radikalniji u odnosu na dizajn koji su koristili dvobroji. Naslovnica je

ponovno bijela, ali je broj obojan u različite nijanse svijetlo plave boje te je polegnut vodoravno, dok krakovi brojeva preko hrbata prelaze na poledinu gdje se ponovno oblikuju u originalni broj samo u zrcalnoj inverziji. Taj segment zrcalnosti opet simbolizira pluralnost gledanja na isti povijesni fenomen. S unutarnje strane korica ponovno su postavljene slike. Velike promjene učinjene su i po pitanju prijeloma. Vraćene su bilješke na kraju teksta te svaki format ponovno ima sebi svojstven dizajn. No bjeline koje su obilježavale dvobroje više nisu toliko izražene, prije svega, zbog manjka slika, ali i zato što je font slova puno manji. Iako plan nije bio da se dizajn 14. broja nastavi, uredništva 15. i 16. broja to su napravila, ali ne suradnjom s Tomislavom Vlanićem, već s FF Pressom koji je načinio šablonu dizajna 14. broja po kojoj su oblikovani svi kasniji brojevi. Jedino što se pritom promijenilo jest font (14. broj imao je font *Roboto*, dok od 15. i 16. broja časopis koristi font *Minion Pro*) koji je povećan, umjesto bilježaka na kraju teksta stavljene su fusnote te su maknuti tekstovi s bočnih dijelova margina, ali je ostavljen samo naziv časopisa s oznakom aktualnog broja. Suradnja s FF Pressom omogućuje svakom broju besplatno dizajnersko oblikovanje, što je velika financijska olakšica. Ipak, vrijedi napomenuti kako ta suradnja ne bi bila moguća da se Časopis u međuvremenu nije odvojio od Kluba i počeo djelovati kao odsječki časopis.

Po pitanju internog funkcioniranja, u ovoj fazi dolazi do dviju velikih promjena: odvajanja Časopisa od Kluba i stavljanja pod Odsjek te uvođenje novog internog pravilnika. Kako bi objasnili kako je došlo do odvajanja časopisa od Kluba, potrebno je u kratkim crtama prikazati povijest tog odnosa. Kao što je spomenuto, još u razdoblju dvobroja unutar statuta Kluba doneseni su posebni amandmani vezani za Časopis koji je time formalno postao *corpus separatum* unutar Kluba sa svojim načinom vođenja i funkcioniranja. Amandmanima je također potvrđena razlika u ciljevima između Kluba i Časopisa: dok je uredništvima Časopisa jedino važan *Pro tempore* i njegovo izlaženje, Klubu je to samo jedna u nizu aktivnosti u kojemu često ne bi ni sudjelovali pripadnici Kluba zato što to amandmanima nije bilo obvezatno. Takvo stanje održavalo se godinama i, unatoč tome što je Klub bio najvažnija karika u ponovnom pokretanju Časopisa formiranjem uredništva 12. broja, zbog izmjena generacija među studentima koji vode Časopis i Klub, odnosi se nisu previše mijenjali niti promjenama amandmana u 13. broju. Uz navedeno, vrijedi spomenuti kako je Odsjek za povijest u više navrata financirao Časopis, nešto što Klub – iako formalno izdavač Časopisa – zbog ograničenih financija koje posjeduje kao udruga studenata, nije uspijevaao. Zato je nakon dugogodišnje simbioze, prilikom rada na 16. broju časopisa, u tripartitnom dogovoru odlučeno da *Pro tempore* prestane biti pod domenom Kluba i postane odsječki časopis. Prebacivanje pod Odsjek osiguralo je dodatnu financijsku stabilnost Časopisu svake godine – što je posebno važno za praksu održavanja skupova, tj., konferencija koja se počela provoditi od 17. broja – i već spomenutu suradnju s FF Pressom.

Također, nakon prijelaza pod Odsjek, uredništvo 16. broja donijelo je novi interni pravilnik Časopisa koji je na snazi i danas. Ovaj pravilnik sadrži donekle veće promjene i novitete nego prijašnji. Prije svega, na mjestima gdje je prije bio naveden Klub, stoji Odsjek. Unutar same redakcije, pojedinim

odredbama nastojala se atmosfera učiniti meritokratskijom i demokratskijom. Tako je formalnim proglašena praksa vrednovanja aktivnosti – kolokvijalno nazvana „plusići-minusići” – koja je postojala još u 15. broju časopisa, a donesena je s ciljem jednakog vrednovanja svih članova redakcije. Praksa funkcionira tako da na prvome sastanku rada na časopisu svi članovi redakcije glasanjem odlučuju o maksimalnom broju dozvoljenih nepročitanih tekstova, a u slučaju da netko prekorači dogovoreni broj, glavni urednik ga bez opravdanja ili mišljenja redakcije isključuje iz daljnjeg rada na Časopisu. Ovdje treba staviti naglasak na činjenicu da svi članovi redakcije sudjeluju u glasanju, odnosno, i urednici pripravnici. Glasanje o maksimalnom dogovorenom broju nepročitanih tekstova samo je jedan od dva slučaja u kojima pripravnici imaju pravo glasa prema novom pravilniku. Drugi slučaj je kada „natpolovična većina Redakcije dovodi u pitanje način izbora novog Glavnog urednika i/ili njegov program”. U navedenom slučaju uključuje se Odsjek za povijest koji na službeni zahtjev članova redakcije odlučuje o (ne)potvrđivanju novoizabranog glavnog urednika. Samu odluku o (ne)potvrđivanju donosi nadzorni odbor kojeg čine: dva profesora Odsjeka za povijest (koje u slučaju potrebe imenuje Odsjek) i jedan član vodstva Kluba studenata povijesti ISHA – Zagreb. To je jedina situacija u kojoj su Klub i Časopis dalje vezani. Također, vrijedi napomenuti kako je to jedina situacija u kojoj se traži potvrđivanje glavnog urednika od strane više instance, tj. navedenog nadzornog odbora. Sljedeći novitet u pravilniku jest titula tajnika koja prvi put postaje formalna, iako je postojala još za vrijeme dvobroja, te se pojavljivala u svim brojevima od 13. nadalje (izuzev 15). Uloga tajnika je vođenje zapisnika tijekom sastanaka redakcije. Po pitanju broja urednika je također dodano kako „u iznimnim slučajevima Glavni urednik ima mogućnost donijeti odluku da trenutni broj primi dva dodatna Urednika. Iznimni slučajevi su situacije u kojima je kontinuitet Časopisa doveden u pitanje, tj. kada od trenutnih članova Uredništva barem troje ne ostaje u sastavu Uredništva idućega broja te je stoga prije njegovog formiranja potrebno promovirati dodatne Urednike pripravnike.” Naposljetku, u pravilniku se jasno objašnjava kako je „Uredništvo tijelo koje se kontinuirano prenosi iz broja u broj – prazni se odlaskom studenata koji diplomiraju ili doktoriraju i dobrovoljnim odricanjem od rada u sljedećem broju, a nadopunjuje se promocijom Urednika pripravnika u status Urednika.” Time se samo dodatno definira ustaljena praksa prenošenja uredništva, ali i isto tako ustaljena praksa ne prenošenja urednika pripravnika u slučaju da se ne promoviraju u trenutačnom broju. U prijašnjim amandmanima, ta je praksa bila puno slabije definirana formom „Prije isteka mandata, Redakcija unutar svojih članova bira novog Glavnog urednika dvotrećinskom većinom.”

Četvrta faza – Časopis danas (br. 17–19, 2022–2024)

Posljednju fazu Časopisa čini još jedna trilogija brojeva: 17, 18. i 19. broj. Zbog procesa usustavljivanja u protekloj fazi, mnogi su elementi Časopisa poput strukture i dizajna ostali jednaki, odnosno, funkcioniraju po istome principu. S druge strane, važno je navesti dvije velike promjene: zaokret u samim tema-

ma koji polazi od novog principa njihovog biranja i godišnje skupove koji se održavaju od 17. broja.

Već je ranije rečeno kako je sa 16, a definitivno sa 17. brojem došlo do prevrata u odabiru tema svakog broja, tj. one se više ne biraju dogovorom među urednicima, već ih bira odabrani glavni urednik. Zato brojevi ove faze imaju veću tematsku fokusiranost, dok same teme reflektiraju različita kretanja u historiografiji – u odnosu na proteklu fazu kada su teme pratile politički ili društveni kontekst, obljetnice itd. Tako je za 17. broj, koji je predvodio Ivan Mrnarević, odabrana tema *Civilizacijski i kulturni susreti* inspirirana sve popularnijom transnacionalnom paradigmom, historijom ispreplitanja, kulturnim transferima i sl., koja je godinu dana ranije bila tematom i jednog broja *Radova zavoda za hrvatsku povijest*. Sljedeći, 18. broj pod uredničkom palicom Marka Zidarića obrađuje povijest *Tijela i emocija*, teme koja ni u svjetskoj historiografiji još nije u potpunosti zaživjela, a njezin odabir podudara se i s nedavno „preboljenom” epidemijom COVID-19. Naposljetku, Tijana Vokal je za temu 19. broja odabrala *Intelektualnu povijest*, subdisciplinu koja u posljednjim desetljećima proživljava značajan razvitak.

Kako struktura Časopisa u ovoj fazi slijedi isti princip kao i struktura 15. i 16. broja, ali i zbog veće fokusiranosti prilikom izbora tema, historio-grafska analiza u ovoj fazi bit će predstavljena zajedno s podjelom brojeva na poglavlja. Sedamnaesti broj zaokružuje trilogiju brojeva od 500 i više stranica koja je započela s 15, a nastavila se i u 16. broju. Zanimljivo je kako je odabrani temat 17. broja najviše pogodio radovima iz razdoblja ranog novog vijeka – čak 12 od 15 studentskih članaka bave se tim razdobljem. U fokusu većine radova ponajprije su kulturni transferi i sukobi, a radovi u podjednakoj mjeri obrađuju i hrvatski povijesni prostor i svijet, što se vidi i iz dva najveća poglavlja unutar broja *Susreti, sukobi i prožimanja: globalna perspektiva*, odnosno *Susreti, sukobi i prožimanja: hrvatski povijesni prostor*. Dio radova vrijedan je prilog i osmanistici te su objedinjeni u posebnoj poglavlju *Pod barjakom zvijezde i polumjeseca: ottomanica*, dok se preostalih nekoliko radova u poglavlju *Identiteti i alteriteti: historijsko-imagološke teme* oslanja na historijsku imagologiju. Među radovima manjeg formata, u 17. broju vrijedi izdvojiti dva intervjua s profesoricama Mirjanom Matijević Sokol i Brunom Kuntić Makvić povodom njihovog 70. rođendana, a uz to su i dodani kratki prilozi drugih profesora – pristup koji se može vidjeti još u 15. broju kada su za intervju s profesorom Nenadom Močaninom priloge dostavili profesorice Nataša Štefanec i Kornelija Jurin Starčević te profesor Ekrem Čaušević. „Rođendanski” intervjui inspirirani su *Radovima zavoda za hrvatsku povijest* i tamošnjom rubrikom *biobibliographica sexagenariae dicata* koja na isti način odaje počast povjesničarima prilikom njihovog 60. rođendana. Temat *Tijela i emocija* 18. broja opsegom je manji od svojih prethodnika što je prije svega rezultat teme koja nije toliko popularna u domaćoj, a ni svjetskoj historiografiji. Ipak, unutar jednog poglavlja naslovljenog po samom tematu nalazimo radove iz svih povijesnih razdoblja – od prvih civilizacija do druge polovice 20. stoljeća – oni i u teoriji i u praksi daju jedan pregled dosega i mogućnosti povijesti tijela i povijesti emocija, što je i više nego poželjan poticaj za razvitak ovog polja. Naposljetku, 19. broj časopisa, slično kao i 18., sakuplja radove

koji prožimaju sva vremenska razdoblja, a tematski ga možemo podijeliti na radove o povijesti ideja koje su predstavljeni u poglavlju *Ideje: od reprezentacije do prakse*, te povijesti intelektualaca u poglavlju *Intelektualci i intelektualne mreže: prožimanja, sukobi i transferi*. Kao što i sam naslov navodi, radovi iz potonjeg poglavlja u određenoj mjeri ponovno ciljaju na transfere koji su bili u fokusu 17. broja, što je za domaću historiografiju posebice važno kako se većina radova bavi hrvatskim intelektualcima. Iako pomalo netipično za povijest časopisa *Pro tempore*, ali i za historiografski časopis uopće, 19. broj u zasebnom poglavlju naslovljenom *Suvremene paradigme* sadrži dva rada kojim se nastoje predstaviti najnovije istraživačke paradigme u humanistici.

Nova praksa koja je započela sa 17. brojem Časopisa te se održava do danas su studentski znanstveni skupovi. Ideja o njihovom pokretanju postojala je još za vrijeme rada na 16. broju, ali zbog tadašnje epidemije nisu postojale mogućnosti za njenu provedbu. Kao što je izraženo u uvodniku 17. broja, cilj studentskih znanstvenih skupova nije „(...) ponuditi nove znanstvene interpretacije, već mogućnost individualne i kolektivne vježbe u povijesnom zanatu”. Od 17. broja skupovi su bili održavani redovito jednom godišnje, a tema svakog skupa uvijek je bila istovjetna temi trenutnog broja. Sva tri skupa polučila su veliki uspjeh: broj izlagača kretao bi se između 11 i 15 osoba, a osim studenata povijesti, sudjelovali su i studenti srodnih disciplina poput etnologije i kulturne antropologije, francuskog jezika i književnosti, arheologije, pa čak i sinologije te muzikologije. Osim studenata zagrebačkog Filozofskog fakulteta, na skupovima su bili zastupljeni i studenti s Fakulteta hrvatskih studija i Filozofskog fakulteta u Puli, a na skupu 18. broja sudjelovala je i jedna kolegica s Filozofskog fakulteta u Beogradu. Sve u svemu, studentski znanstveni skupovi pokazali su se kao još jedan vid aktivnosti uredništva časopisa *Pro tempore* koji studentima i mladim istraživačima daje „okus” akademskog svijeta, na način da im dopušta da svoja istraživanja predstave pred publikom te ih, nakon eventualnih komentara i savjeta, poboljšaju i u obliku rada predaju na objavu Časopisu – princip koji se pokazao od velike koristi i za Časopis i za same sudionike skupova. Također, iz opisanih je skupova, kao njezina ambicioznija inačica, proizašla i ovogodišnja međunarodna konferencija koju je organiziralo uredništvo 20. broja Časopisa. Njezina organizacija također se pokazala više nego uspješnom, a osvrt na konferenciju možete pročitati na stranicama ovoga broja.

Uz skupove, ovdje se vrijedi ukratko osvrnuti i na okrugli stol o tada gorućoj temi – reformi studija na Odsjeku za povijest FFZG-a koje je organiziralo uredništvo 18. broja časopisa. Na okruglom stolu članovi uredništva predstavili su programe studija povijesti s odabranih stranih sveučilišta (Stanford, München i Leiden) i anketu o reformi koja je bila podijeljena studentima prijediplomskog i diplomskog studija, nakon čega je profesor s Odsjeka, Branimir Janković, dao osvrt na izlaganja, dok je čitav blok zatvorila doktorandica Tihana Kušter s izlaganjem o digitalnoj historiji. Okrugli stol je također urodio velikim plodom, posebice zbog velike posjećenosti i rasprave koja je uslijedila nakon svih izlaganja.

Na kraju ovog pregleda napisanog povodom 20. godina izlazenja časopisa Pro tempore, umjesto zaokruženog osvrta na razvoj Časopisa, dopustimo

si jedan „sentimentalan”, ali i zasluženi završetak. Danas, kao i unazad svih 20 godina svoga postojanja, časopis Pro tempore omogućuje studentima povijesti i ostalih društveno-humanističkih znanosti iz Hrvatske, regije i svijeta objavu svojih radova, usmjeravajući ih time u prvim koracima njihove akademske karijere. Časopis također služi i služio je kao poligon za rad njegovim urednicima, stvarajući jednu atmosferu kolektivnog rada koja je iznjedrila mnoge mlade i kvalitetne povjesničare. Uz sve navedeno, Časopis cijelo vrijeme operira unutar relevantnih historiografskih strujanja, istovremeno i jednako snažno utječući na njih, koliko i preuzimajući od njih. Tu ulogu i taj doprinos, časopis Pro tempore nastaviti će izvršavati i dalje, dolaskom novih generacija koje će graditi buduću povijest Časopisa svojim idejama i ambicijama, jednako kao što su to ovih 20 godina činili njihovi prethodnici koje je sudjelovanju u časopisu Pro tempore svakako oblikovalo. Zbog toga uredništvu 20. broja časopisa Pro tempore preostaje jedino da se zahvali svima koji su obilježili povijest našeg Časopisa, i poželimo sreću svima onima koji će obilježiti njegovu budućnost!

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 20 2025.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XX, broj 20, 2025.

Glavna i odgovorna urednica
Marija Bišćan

Zamjenik glavne urednice
Ruben Prstec

Uredništvo
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Ivan Moškato
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Urednici pripravnici
Tita Mikulaš
Benjamin Pintarec

Redakcija
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Tita Mikulaš
Ivan Moškato
Marko Perišić
Benjamin Pintarec
Ruben Prstec
Matija Pudić

Tajnik Uredništva
Marko Perišić

Recenzenti
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Arijana Kolak Bošnjak
dr. sc. Inga Vilogorac Brčić
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Mihovil Dabo
dr. sc. Vinko Korotaj Drača

dr. sc. Stipe Grgas
dr. sc. Branimir Janković
dr. sc. Maja Katušić
Dea Marić
dr. sc. Lidija Nikočević
dr. sc. Ana Rajković Pejić
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Luka Špoljarić
dr. sc. Peter Štih
dr. sc. Nikola Tomašegović
dr. sc. Hrvoje Tutek
dr. sc. Nada Zečević
Andrija Živković

Lektura za hrvatski jezik
Antonia Buti
Nikolina Fajt
Grgur Gržetić
Lorenia Jantolek
Nera Kapustić
Mihaela Pokrivač
Martina Prosen

Lektura za engleski jezik
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Oblikovanje
FF Press

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
d. o. o. Studio moderna

Naklada
Tiskano u 75 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa finansijski je omogućeno:

sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

sredstvima dobivenim na Natječaju za studentske programe Studentskog zbora Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno zahvaljuje na finansijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest

(za: Uredništvo Pro tempore)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>